

V

PRODOR GLAVNINE NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE U SRBIJU³⁴¹

Zajednički naponi saveznika da sprovedu u život odluke Teheranske konferencije ubrzo su doneli krupne rezultate. Crvena armija, koja je od početka 1944. bez prekida izvodila ofanzivne operacije, izbila je do juna na liniju Narva — Čudsko jezero — Velike Luke — Vitepsk — Mogiljev — Lavov — Jaši — Kišinjev — Odesa. U Italiji su 8. britanska i 5. američka armija probile nemačku odbranu na visokoplaninskom zemljištu srednjih Apenina i 4. juna zauzele Rim. Šestog juna su se zapadni saveznici iskricali u Normandiju i do kraja meseca obrazovali jedinstven strategijski mostobran od zapadne obale poluostrva Kotanten do reke Orne.

Da bi olakšala obrazovanje novog fronta u severozapadnoj Francuskoj, Crvena armija je 22. juna otpočela veliku ofanzivu na beloruskom pravcu i do kraja jula uspela da razbije nemačku Centralnu grupu armija i izbije na Vislu. Istovremeno je vršeno plansko razaranje nemačke pozadine intenzivnim strategijskim bombardovanjem. Nemačke pomorske snage takođe su pretrpele ogromne gubitke. Tako su saveznici sredinom 1944. bili neosporni gospodari na moru i u vazduhu, dok je nadmoćnost na kopnu svakim danom sve više rasla.

Nemačka i njeni sateliti dovedeni su tada u vrlo težak položaj. Između Hitlera i njegovih visokih vojnih funkcionera izbila su neslaganja u pitanju daljeg vođenja rata. Od komandanata sa istočnog i zapadnog fronta i sa Balkana stizali su predlozi za pomeranje fronta bliže teritoriji Nemačke, pošto su mogućnosti za odbranu cele »evropske tvrđave« postale iluzorne. Pokušaj puča u Berlinu i atentat na Hitlera 20. jula 1944. isto su tako odraz krize u kojoj se tada nalazila Nemačka.

³⁴¹ Počev od ove glave, događaji su, delom obrađeni na osnovu tekstova objavljenih u knjizi »Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945« (izdanje Vojnoistorijskog instituta, Beograd, 1957).

Ali, uprkos svemu tome, kao i velikim gubicima u ljudstvu i ratnom materijalu, Hitler je odbio pomenute predloge i odlučio da nastavi rat.

Takvoj odluci Hitlera prethodila je pogrešna procena da će među saveznicima neizbežno doći do rascepa i time biti stvorena mogućnost za postizanje separatnog mira. Zbog toga je pojačana propaganda o boljševičkoj opasnosti i uporno ističana mogućnost primene novog oružja V-1, V-2 i mlaznih aviona, kao i neminovnost sukoba među saveznicima. Sprovedena je i totalna mobilizacija svih raspoloživih snaga, smenjeni su mnogi komandanti i u svim štabovima zaveden je strog režim kontrole od strane organa nacističke partije. Za svaku neposlušnost, kolebanje i pesimizam primenjivane su najstrože kazne.

Ovakva opšta situacija sredinom 1944. imala je značajan uticaj na situaciju na Balkanu. U to vreme nemačka grupa armija »F«, pod komandom generalfeldmaršala fon Vajksa (Weichs), koji je u isto vreme bio vrhovni komandant Jugoslavije, imala je u svom sastavu: grupu armija »E« u Grčkoj (formirana 1. januara 1943), 2. oklopnu armiju na teritoriji Hrvatske, Bosne, Hercegovine, Crne Gore i Albanije, trupe vojno-upravnog komandanta Srbije na teritoriji Srbije. Pored tih snaga, na teritoriji Istre i Slovenačkog primorja i u centralnom delu Slovenije nalazio se 97. armijski korpus, potčinjen grupi armija »C« u Italiji. U anektiranom delu Slovenije bile su jedinice za obuku, za osiguranje i SS policijske jedinice, koje su pripadale 18. korpusnoj oblasti u Salzburgu.

Držanje ovako velikih nemačkih snaga na Balkanu posledica je Hitlerovog shvatanja da će pomoću njih sprečiti eventualno savezničko iskrcavanje na Balkan, kao i ispadanje Rumunije i Bugarske iz osovinskog bloka, i obezbediti neutralnost Turske. Sem toga, te snage su osiguravale južni bok istočnog fronta i obezbeđivale iskorišćavanje za ratnu privredu važnih prirodnih bogatstava.

U takvoj vojno-političkoj situaciji uloga jugoslovenskog ratišta u okviru opšte savezničke strategije još više je porasla. Narodnooslobodilačka vojska imala je u leto 1944. godine potpunu inicijativu na svim područjima. Veći deo jugoslovenske teritorije bio je oslobođen, a glavna snaga Narodnooslobodilačke vojske usmerila je svoja ofanzivna dejstva prema Srbiji.

U to vreme su glavne snage NOVJ dejstvovala u ovom rasporedu: u Makedoniji — pet brigada; u Srbiji — pet divizija i jedna brigada, a u Vojvodini dve brigade i četiri samostalna bataljona; na teritoriji Crne Gore, Hercegovine i Sandžaka — 2. korpus; u Bosni — 3. 5. i 12. korpus; u Hrvatskoj — 4. 6. 8. 10. i 11. korpus; u Sloveniji — 7. i 9. korpus, s manjim snagama

u Istri; 1. proleterski korpus nalazio se u pokretu iz zapadne Bosne ka Sandžaku. Uz to su na čitavoj teritoriji Jugoslavije djelovali i mnogobrojni partizanski odredi. Vezani za svoje rejone, oni su prikupljali i obučavali nove borce za popunu postojećih i formiranje novih jedinica i izvodili manje akcije na svome terenu. Mada prostorno razdvojene, sve ove snage djelovale su po jedinstvenom operativno-strategijskom planu Vrhovnog štaba.

Sredinom 1944. godine Narodnooslobodilačka vojska je vezivala znatne nemačke, bugarske i mađarske snage — ukupno oko 23 divizije. Njihov raspored u to vreme bio je sledeći:

u Makedoniji: bugarska 5. armija (tri divizije, dve granične brigade i dva konjička puka);

u Srbiji: bugarski 1. okupacioni korpus i delovi 1. i 5. armije (ukupno šest divizija), zatim jedna legionarska i (od 3. avgusta) jedna nemačka divizija, jedan nemački puk, četiri policijska puka, jedan puk za osiguranje železnica, jedna nemačka legija, jedan motorizovani bataljon poljske žandarmerije, nekoliko samostalnih bataljona i nastavne jedinice; u Bačkoj i Baranji nalazile su se četiri nepotpune divizije iz sastava 4. i 5. mađarskog korpusa; u Banatu je bilo pet folksdojčerskih bataljona (Deutsche Mannschaft) pojačanog formacijskog sastava³⁴² i izvesne manje policijske jedinice;

u Crnoj Gori: glavnina nemačke 181-ve i delovi 297. pešadijske divizije iz sastava 21. armijskog brdskog korpusa;

u Sloveniji: nemački 97. armijski korpus (jedna divizija, dva obalska artiljerijska puka, jedan italijanski fašistički puk, dva policijska puka i tri samostalna policijska bataljona), delovi nemačke 18. korpusne oblasti (jedna divizija za naročitu upotrebu i šest policijskih pukova), kao i veći broj samostalnih dopunskih, stražarskih, nastavnih i drugih bataljona;

u istočnoj Bosni, u Hercegovini i na južnodalmatinskim ostrvima: 5. SS armijski brdski korpus (četiri divizije);

u Dalmaciji, Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i delu zapadne Bosne: 15. armijski korpus (tri divizije), jedna motorizovana brigada, dva puka i jedan samostalni bataljon »Brandenburg«;

u severnom delu Hrvatske, između Save i Drave i na području Banije: 69. armijski korpus za naročitu upotrebu (jedna divizija i jedan lovački samostalni puk), pet policijskih pukova i deset samostalnih policijskih bataljona, tri puka i više samostalnih bataljona za osiguranje železničkih pruga.

³⁴² Tim bataljonima je rukovodio štab koji se sa prištapskim jedinicama (četiri čete) nalazio u Petrovgradu (sadašnjem Zrenjaninu).

Sem navedenih okupatorskih snaga, u Jugoslaviji su se nalazile i znatne kvislinške snage: u Makedoniji — balisti i izvestan broj četnika; u Srbiji — Srpski dobrovoljački korpus, Srpska državna straža, Ruski zaštitni korpus i četnici; u Crnoj Gori — četnici; u Sloveniji — grupe Bele i Plave garde; na teritoriji Hrvatske, Bosne i Hercegovine — 23 domobranske i 14 ustaških brigada i oko 13 bataljona železničke straže. Najveća grupa četnika bila je na prostoru Knina.

Sve ove okupatorsko-kvislinške snage bile su raspoređene duž glavnih komunikacija i po važnijim političkim centrima i privrednim rejonima, i vodile su stalne bore sa snagama Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda.

Velike pobjede Narodnooslobodilačke vojske i istorijske odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a učvrstale su veru naroda u konačnu pobjedu i zadale odlučujući udarac upornim nastojanjima emigrantske vlade da pomoću Draže Mihailovića stvori u zemlji izvesne pozicije. To je istovremeno uticalo i na izmenu stava zapadnih saveznika prema Jugoslaviji. Oni sada nastoje da na rukovodeće položaje u Jugoslaviji dovedu što više pristalica starog poretka i pomoću njih skrenu dalji razvoj događaja u korist monarhije. Ovaj novi kurs bio je praćen neprestanim huškanjem reakcije u zemlji i podsticanjem kolaboracionista da u posljednjem trenutku dovedu u pitanje tekovine oslobodilačke borbe. Međutim, ogromni uspjesi postignuti u proteklom periodu rata učinili su da je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije (ukupno 39 divizija sa oko 350.000 boraca) sredinom 1944. bila u svakom pogledu spremna da svim svojim snagama na jugoslovenskom ratištu (između južnog krila Crvene armije i savezničkog fronta u Italiji) izvrši posljednji ratni napor za konačno oslobođenje zemlje. Ona je u isto vreme bila garancija narodima Jugoslavije da će rezultati trogodišnje borbe i na međunarodnom planu biti očuvani i dalje prošireni.

Plan Vrhovnog štaba i grupisanje snaga Približavanje Crvene armije Balkanu dovelo je Rumuniju i Bugarsku u težak položaj. Njihovo ispadanje iz osovinskog bloka bilo je na pomolu. U vezi s tim moglo se očekivati da će Nemci preduzeti povlačenje grupe armija »E« iz Grčke i pokušati da obrazuju nov front na jednoj od pogodnih linija u istočnom delu Srbije, radi zatvaranja breše i povezivanja svojih snaga u Grčkoj sa onim u Panonskoj niziji. Zbog toga je za Nemce još više porasla važnost komunikacija u Moravsko-vardarskoj dolini, a samim tim i povećan značaj Srbije i Makedonije.

Srbija je u to vreme bila veoma važna i sa stanovišta daljeg razvoja narodnooslobodilačkog rata u Jugoslaviji. Tre-

balo je tamo definitivno razbiti udružene nedićevsko-četničke snage koje su činile poslednje napore da se održe i da posluže kao oslonac raznim kombinacijama reakcionarnih krugova na Zapadu u vezi s podelom interesnih sfera među saveznicima. Osim toga, energičnim dejstvom jačih snaga Narodnooslobodilačke vojske u Srbiji olakšale bi se borbe u Makedoniji, usporilo povlačenje nemačkih snaga iz Grčke i otežalo obrazovanje novog fronta prema istoku. Na taj način bi se efikasnije uticalo na držanje bugarske okupacione vojske, koju je trebalo pokolebati i pridobiti za zajedničku borbu protiv Nemaca.

Značaj Srbije bio je sve veći i zato što je bilo u izgledu da se na njenim istočnim granicama najbrže uspostavi veza s južnim krilom Crvene armije i obrazuje jedinstven saveznički strategijski front na jugu Evrope. I najzad, oslobođenjem Srbije povećao bi se priliv novih boraca u redove Narodnooslobodilačke vojske i bila bi stvorena solidna operacijska osnovica za konačno proterivanje neprijateljskih snaga iz Jugoslavije.

Razmatrajući razvoj događaja u svetu, Vrhovni komandant NOV i POJ odlučio je, još u maju 1944, da sprovede u delo svoju raniju zamisao o prenošenju težišta ratnih operacija u Srbiju. Za ostvarenje te zamisli trebalo je najpre stvoriti siguran oslonac na prilazima Srbiji (u Crnoj Gori i istočnoj Bosni) i u samoj Srbiji (između Lima i Ibra), a potom odatle, iz više pravaca, u pogodnom momentu, izvršiti prodor u zapadnu Srbiju i Šumadiju. Istovremeno, deo snaga u Srbiji imao je da prodre iz Toplice i Jablanice u istočnu Srbiju, a drugi deo da ovlada Kopaonikom kako bi prihvatio Operativnu grupu divizija.

Na osnovu takve odluke izdate su potrebne direktive i naređenja. Tako je Operativna grupa divizija (2. proleterska, 5. i 17. divizija), koja se imala prikupiti u dolini Lima, stavljena pod komandu 2. korpusa, kome je naređeno da je naoruža i opremi, a potom da 5. i 17. diviziju uputi na sektor Golije i Javora. Kada ove tamo obezbede oslonac za dejstvo ka dolini Zapadne Morave i prema Sumadiji, trebalo je uputiti 2. proletersku diviziju u Toplicu radi podrške srpskim divizijama. Prvi proleterski korpus (1. proleterska i 6. proleterska divizija) dobio je zadatak da se prikupi južno od Pljevalja, prema Limu, i izvrši prodor u Srbiju preko Zlatibora, ka gornjem i srednjem toku Kolubare; 12. korpus (16. i 36. divizija) da se prikupi u istočnoj Bosni na prostoriji Zvornik — Višegrad i prodre u rejon Medvednika i Suvobora; 11. i 28. divizija da se prikupe u rejonu Zvornika i prebace preko Drine na sektor Krupnja. Radi lakšeg grupisanja snaga i prodora u Srbiju, naređeno je 2, 3. i 5. korpusu da na svojim operativnim podru-

čijima, dejstvom na neprijateljska uporišta i komunikacije, vežu što više neprijateljskih snaga.

Početkom jula bio je u završnoj fazi raspored jedinica određenih za prodor u Srbiju. Dotur oružja, municije i opreme vršen je vazдушnim putem preko aerodroma kod Šekovića u istočnoj Bosni i kod Zabljaka i Berana u Crnoj Gori.

Namere i raspored neprijatelja

Prikupljanje jačih snaga Narodnooslobodilačke vojske u Crnoj Gori i istočnoj Bosni, uz istovremeno pojačano dejstvo jedinica NOVJ u Srbiji, dalo je povoda Nemcima da preduzmu operativne mere kako bi sačuvali Srbiju koja je tada, zbog razvoja opšte situacije na frontovima, za njih bila od izvanrednog vojnostrategijskog značaja. Zbog toga je vrhovni komandant Jugoistoka izradio opšti plan za preduzimanje ofanzivnih operacija protiv snaga Narodnooslobodilačke vojske u Srbiji i protiv onih koje su se grupisale na njenim zapadnim granicama. Osnovna koncepcija nemačke okupatorske komande sastojala se u izvođenju naizmeničnih i uporednih ofanzivnih dejstava, ograničenih po vremenu i prostoru, u cilju savladivanja jedinica u Srbiji i sprečavanja prodora glavnih snaga NOVJ iz istočne Bosne i Crne Gore. Za izvršenje ovog zadatka Nemci su predvideli široku primenu manevra po unutrašnjim pravcima iskorišćujući mobilnost svojih trupa do maksimuma.

Prema tom opštem planu, vojnoupravni komandant Srbije doneo je odluku da 10. jula preduzme ofanzivu prema Jastrepцу, a zatim ka Toplici, i dalje prema situaciji, da bi razbio srpske jedinice i odbacio ih sa slobodne teritorije. Istovremeno je komandant 5. SS armijskog brdskog korpusa odlučio da 17. jula preduzme ofanzivu protiv jedinica Narodnooslobodilačke vojske u istočnoj Bosni a 18. jula protiv snaga na slobodnoj teritoriji Crne Gore u rejonu Berana i Andrijevice i na taj način spreči njihov prodor u Srbiju i spajanje sa srpskim snagama.

Za izvođenje akcije protiv srpskih divizija na Jastrepцу i u Toplici određeni su: bugarska 27. divizija, glavnina četničkih snaga iz Srbije, Srpski dobrovoljački korpus i delovi policijskih pukova; za akciju protiv snaga Narodnooslobodilačke vojske u dolini Lima — 21. SS divizija »Skenderbeg«, 14. puk 7. SS divizije, legija »Krempler«, ³⁴³ puk »Brandenburg«, delovi 181. divizije i četnici; a za akciju u istočnoj Bosni — 7. SS divizija »Princ Eugen« (bez 14. puka), 13. SS divizija »Handžar« i ustaško-domobranske i četničke jedinice iz istočne Bosne.

³⁴³ Sastava: tri bataljona i muslimanska milicija, ukupne jačine oko 4000 ljudi.

Grupisanje neprijateljskih snaga prema Toplici i Jablanici izvršeno je jednovremeno s grupisanjem Narodnooslobodilačke vojske za prodor u Srbiju, dok je prikupljanje neprijatelja prema Limu i u istočnoj Bosni tek otpočelo.

PRVI POKUŠAJ NEMACA DA SPREČE PRODOR GLAVNINE NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE U SRBIJU

Sredinom 1944. godine, zahvaljujući povoljnom razvoju događaja na savezničkim frontovima i na jugoslovenskom ratištu, ustanak u Srbiji ponovo se rasplamsao i obuhvatio gotovo sve njene krajeve. U slivu Južne Morave i u istočnoj Srbiji postojale su slobodne teritorije i jaka uporišta NOVJ, a ostali delovi Srbije kontrolisani su od strane partizanskih odreda. Novoformirane srpske divizije (21, 22, 23, 24. i 25. divizija), sa oslobođene teritorije u Toplici, Jablanici, Pustoj reci i iz rejonu Ozrena, Bukovika i Sokobanje, vršile su česte napade na neprijatelja i ugrožavale mu saobraćaj. U takvoj situaciji, dolazak novoobrazovanog Glavnog štaba, s Kočom Popovićem na čelu, značio je mnogo za sređivanje, reorganizaciju i dalje učvršćenje jedinica NOVJ u Srbiji.

No i pored takvog razvoja ustanka, postojeće snage NOVJ u Srbiji teško su odolevale još uvek znatno nadmoćnom neprijatelju. Nemački i bugarski okupatori, zajedno sa kvislinzima, činili su sve da ih razbiju i spreče upad jačih snaga NOVJ iz Crne Gore i istočne Bosne. Zato, pored vojničkih akcija, preduzimaju i niz represalija prema stanovništvu da bi ga zaplašili i odvratili od masovnog stupanja u NOVJ. Vojnoupravni komandant Srbije na brzu ruku je pripremio i preduzeo operaciju³⁴⁴ protiv srpskih divizija s ciljem da ih razbije i tako spreči prihvatanje snaga NOVJ koje su se očekivale iz Crne Gore.

Topličko-jablanička operacija

Prema planu vojnoupravnog komandanta Srbije trebalo je glavninu srpskih divizija (21, 22, 24. i 25. diviziju) u južnoj Srbiji nabaciti na planine Petrovac, Radan i Majdan, gde je okružiti i razbiti, ili je potisnuti prema liniji Orlova čuka (oko 13 km severozapadno od Vranja) — Kitka — Lisice — Prepolac, posednutoj jakim balističkim snagama, i tu uništiti. Istovremeno, posebnim snagama, izvršiti akciju i protiv jedinica 23. divizije u rejonu Sokobanje i Bukovika (skica br. 15).

Glavni štab Srbije odlučio je da u toku operacija, prodorom u pozadinu neprijateljskih trupa i upućivanjem svojih

³⁴⁴ Poznata je kod nas kao topličko-jablanička operacija. Nemci su je počeli pod šifrom »Trumpf« a završili pod šifrom »Halali« (Hallali).

jedinica na desnu obalu Južne Morave, razvuče neprijatelja i tako olakša položaj glavnine svojih snaga, kao i da u pogodnom momentu protivnapadom razbije neprijatelja, te očuva slobodnu teritoriju.

Četvrtog jula, po naređenju vojnoupravnog komandanta Srbije, četnička 4. grupa jurišnih korpusa,³⁴¹ zajedno s Rasinsko-topličkom grupom i 2. kosovskim korpusom, krenula je s linije Kopaonik — Zeljin u napad na 21. diviziju koja se nalazila u rejonu Brusa. Da bi izbegla odsudnu borbu sa brojno nadmoćnim četničkim snagama, 21. divizija je pravovremeno napustila Brus i, prihvaćena od 18. brigade 25. divizije, zauzela položaje istočno od Kuršumlije, na prostoriji Grabovac — Trnov Laz — Grabovnica — Kosmača. Tako su četničke snage, zajedno s nemačkim i bugarskim, uspele samo da se postave u povoljniji položaj prema južnom delu Toplice i Jablanice.

Želeći da razvuče neprijateljske snage i time olakša položaj glavnine svojih snaga, Glavni štab Srbije uputio je 8. jula 22. diviziju iz Donje i Gornje Oruglice, preko Južne Morave, prema Vlasotincu i Babičkoj gori gde se nalazila Južnomoravska grupa četničkih korpusa.

Pošto su prethodno izvršili grupisanje snaga prema Jastrepcu (5. policijski puk i pet bataljona Srpskog dobrovoljačkog korpusa u dolini Zapadne Morave, bugarsku 27. diviziju u dolini Toplice, a četničku 4. grupu jurišnih korpusa i Rasinsko-topličku grupu korpusa na liniji Beloljin — Jankova klisura — reka Rasina), Nemci su 10. jula otpočeli operaciju »Trumpf«. Međutim, na Jastrepcu su se tada nalazili samo 16. brigada 25. divizije i Jastrebački NOP odred; brigada se noću 10/11. jula probila jugozapadno od Prokuplja i ušla u sastav svoje divizije.

Posle toga neprijatelj je izvršio novu koncentraciju: četničku 4. grupu jurišnih korpusa, Rasinsko-topličku grupu korpusa i 2. kosovski korpus prikupio je na prostoriji Kuršumlija — Blace — Tulare; bugarsku 27. diviziju na prostoriji Donji Pločnik — Prokuplje — Konjarnik — Žitni Potok; Srpski dobrovoljački korpus (1, 2, 3, 4. i 5. puk bez po jednog bataljona) na prostoriji Kosančić — Konjuvce — Bojnik — Lebane — Leskovac; delove 1. i 5. policijskog puka u Lebanu. Iz ovakvog početnog rasporeda, neprijatelj je nameravao da 15. jula otpočne dejstva protiv glavnine srpskih divizija (21, 24. i 25. divizije).

Da bi osujetio namere neprijatelja, koje su već bile očevide, Glavni štab Srbije je 13. jula naredio 21. diviziji da se

³⁴⁵ Četvrta grupa jurišnih korpusa formirana je iuna 1944. sodine od većeg dela četničkih korpusa zapadne Srbije i Šumadije, izdvajanjem pojedinih bataljona i brigada, tako da su korpusi iz kojih je ona formirana većinom postojali i dalje. U sastavu ove grupe nalazili su se 1, 2, 3. i 5. korpus (oko 8.000 četnika).

ponovo prebaci preko Kuršumlijske Banje u rejon Brusa i planine Lepenca radi dejstva u bok i pozadinu četničkih snaga. U duhu tog naređenja, 21. divizija ovladala je 16. jula važnim položajem Crna čuka — Ravna glava — Požar. Zbog toga su 4. grupa jurišnih korpusa i 2. kosovski korpus istog dana upućeni u tom pravcu, a njihove dotadašnje položaje od Tulara do Kuršumlje preuzela je bugarska 27. divizija. Idućeg dana je 21. divizija izvršila napad na četničke položaje i, posle teških borbi, ovladala planinama Lepencem i Javorcem. Neprijatelj je reagovao upućivanjem jednog puka (iz sastava bugarske 27. divizije) iz Blaca ka Razbojni. Da bi izbegla borbu s nadmoćnim neprijateljskim snagama, 21. divizija se 19. jula, prihvaćena od 16. i 18. brigade 25. divizije, povukla na položaj Radova čuka — Tiovačka čuka (jugozapadno od Kuršumlje). Tako je neprijatelj tek sada, 19. jula bio u stanju da otpočne akciju »Halali«. Ukupan dobitak u vremenu od devet dana bio je, kao što će se videti, od velikog značaja za 21, 24. i 25. diviziju.

U očekivanju najavljenog prodora naših snaga iz Crne Gore ka Kopaoniku, Glavni štab Srbije odlučio je da na uzastopnim položajima pruži otpor neprijatelju; u isto vreme je tražio od Vrhovnog štaba da se te snage što pre upute.

Napad neprijatelja s polukružne osnovice Kuršumlja — Tulare — Prokuplje — Kosančić — Lebane otpočeo je 20. jula. Jedinice 21, 24. i 25. divizije, čije je ukupno brojno stanje bilo oko 8.000 boraca, pružile su žestok otpor. Ali, zahvaljujući ogromnoj nadmoćnosti u ljudstvu i tehnici, neprijatelj je uspeo da prodre na slobodnu teritoriju. Bugarska 27. divizija potisnula je 19. brigadu 25. divizije i istog dana izbila na Vidojevicu i Rgačku planinu. Srpski dobrovoljački korpus podilazio je položajima 24. divizije na liniji Statovac — Slavnik — Bučumet, a 4. grupa, Rasinsko-toplička grupa i 2. kosovski četnički korpus nadirali su s linije Zegrova — Kuršumlja ka pl. Sokolovići. Tako se obruč oko glavnine srpskih divizija sve više stezao.

Tada je, 21. jula, da bi se rasteretio neprijateljskog pritiska i prihvatio snage iz Crne Gore, Glavni štab Srbije naredio: da 21. divizija izvrši prodor ka gornjem toku Toplice i prema Kopaoniku, da 24. divizija, s osloncem na planine Arbanašku, Radan i Petrovac, dejstvuje prema Pustoj reci i Gornjoj Jablatici, a da se 25. divizija prebaci u rejon Gazdari — Crni Vrh — Sjarina. Ovo naređenje Glavnog štaba nije se, međutim, moglo izvršiti, jer su već sutradan 21. i 24. divizija bile prinuđene da prihvate i vode borbu pod veoma nepovoljnim uslovima. Usled nadiranja bugarske 27. divizije prema Sokolovići i 4. grupe jurišnih korpusa preko Kutlova i Sokolovog visa ka Sapotu, pretila je opasnost od potpunog okruženja ovih divizija

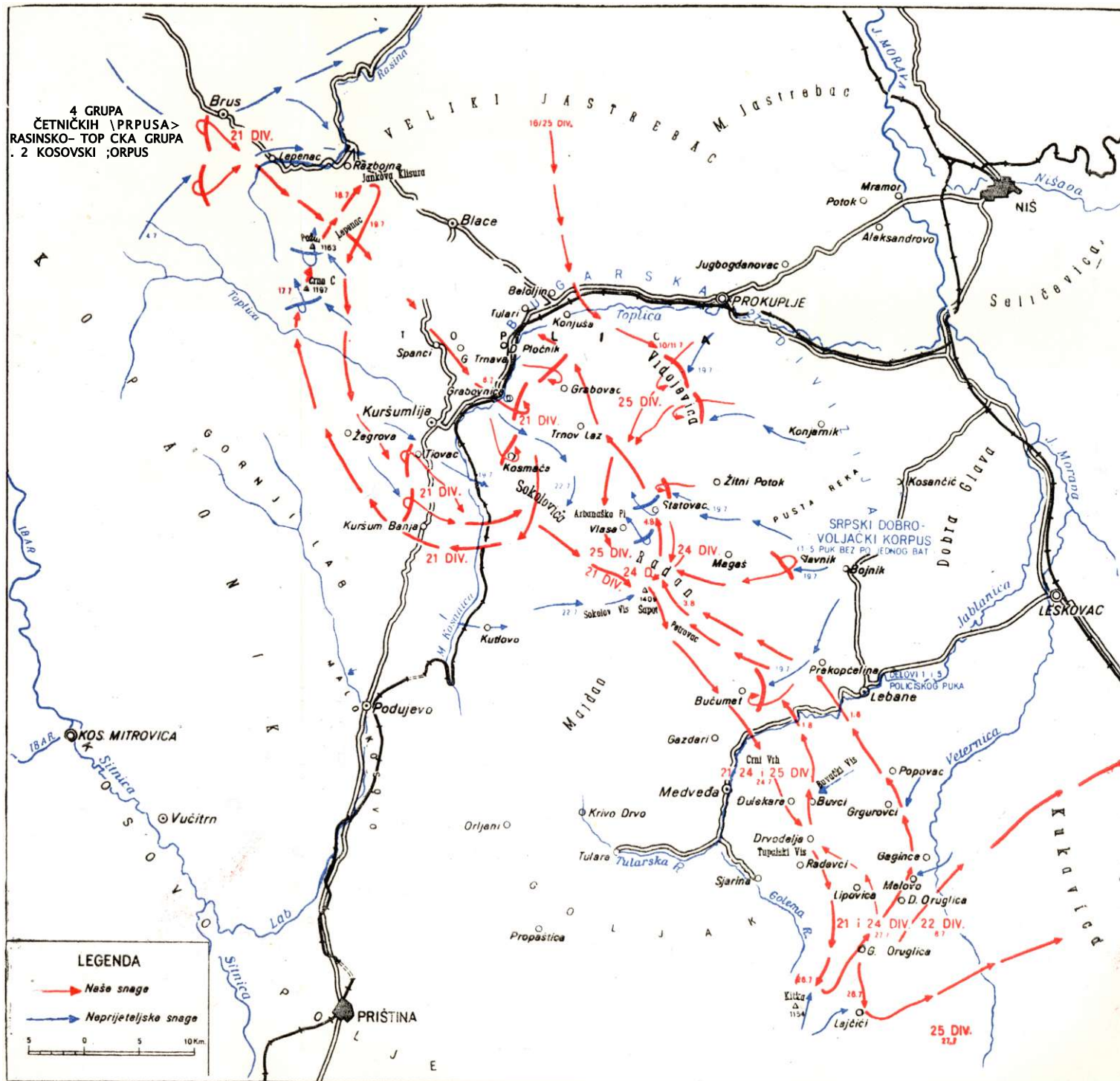
na Petrovcu, Radanu, Arbanaškoj planini i Sokoloviću. Zbog toga, po naređenju Glavnog štaba Srbije, 21. i 24. divizija, posle teških odstupnih borbi, prebacile su se 23/24. jula na desnu obalu Jablanice, na prostoriju Medveđa — Dulekare — Donja Oruglica — Tupalski vis. Sutradan je Glavni štab depešom obavestio Vrhovni štab o teškoj situaciji svojih snaga. Znajući za takav položaj srpskih divizija, Vrhovni komandant NOV i POJ istog dana je zamerio Štabu 2. kornusa što ni dotada nije izvršen pokret Operativne grupe divizija; istovremeno, promenivši svoju raniju odluku, naredio je da se prema Toplici, umesto jedne divizije, odmah upute sve tri — 2. proleterska, 5. i 17. divizija.

Težeći da se izvuku iz dodira s neprijateljem, 21. i 24. divizija su, po odluci Glavnog štaba Srbije, krenuli na jug, prema Gnjilanu. Na Kitki i u selu Lajčiću došlo je neočekivano do oštarih borbi sa balistima i delovima 5. SS policijskog puka koji su izvršili jak protivnapad. Obavešten od Vrhovnog štaba da su divizije Operativne grupe, u pokretu prema Goliji i Ibru, prešle Lim, usled čega je neprijatelj obustavio dalje nadiranje kroz Jablanicu i deo snaga orijentisao prema Kopaoniku, Glavni štab Srbije je 26. jula naredio 21. i 24. diviziji da se vrate prema Jablanici, na prostoriju Donja Oruglica — Gaginca — Lipovica, a 25. diviziji — da se prebaci na južne padine Kukavice i dalje, preko Južne Morave, u rejon Krive Feje. Pokret je izvršen sutradan. Na ovoj prostoriji su 21. i 24. divizija vodile žestoke borbe sa delovima bugarske 27. divizije i Srpskog dobrovoljačkog korpusa.

Vrhovni komandant NOV i POJ sugerirao je Glavnom štabu Srbije da sa divizijama izvede manevar prema Leskovcu, Kuršumliji i Podujevu, a zatim da se osloni na 2. proletersku, 5. i 17. diviziju koje će uskoro stići na Kopaonik. U vezi s tim, Glavni štab je naredio 21. i 24. diviziji da se preko reke Jablanice prebace u Pustu reku i na planinu Radan. Izvršujući ovo naređenje, 24. divizija vodila je žestoke borbe kod sela Melova, Grgurovaca i Popovca, na Bukovačkom visu i kod sela Drvo-delje, Radevaca i Buvaca, a 21. divizija oko Lebana. Po prelazu preko Jablanice, obe divizije su već 3. avgusta izbile na Radan i, iskoristivši odlazak 4. grupe jurišnih korpusa i delova bugarske 27. divizije prema Kopaoniku, sutradan razbile Toplički četnički korpus u selima Vlasi i Statovcu i izbile na reku Toplicu na odseku Donja Konjuša — Grabovnica.

Za vreme prodora 21. i 24. divizije prema Pustoj reci i Radanu, 25. divizija prešla je noću 28/29. jula Južnu Moravu i 3. i 4. avgusta uspešno sadejstvovala sa 22. divizijom u napadu na neprijateljska uporišta i komunikacije u dolini Južne Morave od Vranja do Leskovca, dok je na prostoriji Ozren —

TOPLIČKO-JABLANIČKA OPERACIJA (10. JUL - 4. AVGUST 1944)

Bukovik — Knjaževac — Boljevac 23. divizija vodila uspešne borbe protiv četničkih snaga u istočnoj Srbiji i manjih delova bugarske 25. divizije.

Kao što se vidi, u topličko-jablaničkoj operaciji neprijatelj nije uspeo da uništi glavninu snaga NOVJ u Srbiji. On je samo prokrstario slobodnom teritorijom i privremeno neutralisao udarnu snagu mladih srpskih divizija. Međutim, pritisak neprijatelja naglo je oslabio posle izbijanja Operativne grupe divizija na Kopaonik. Tada su srpske divizije prešle u protivofanzivu i uspele da povrate izgubljenu slobodnu teritoriju. Ipak je njihova borbena vrednost, usled iscrpenosti, velikih gubitaka i nedostatka teškog naoružanja i municije, bila znatno umanjena, pa zato njihovo sadejstvo sa Operativnom grupom divizija u razbijanju neprijatelja na Kopaoniku i u Toplici nije u početku došlo do punog izražaja.

Andrijevička operacija

Posle neuspelog pokušaja legije »Krempler« i borbene grupe »Bendl« (Bendel),³⁴⁶ početkom jula, da odbace delove

2. korpusa iz doline Lima, komandant nemačkog 5. SS armijskog brdskog korpusa odlučio je da 28. jula izvrši brz prodor na uži deo slobodne teritorije, u pravcu Andrijevice i Berana (**Ivan-grada**), razbije snage Narodnooslobodilačke vojske na toj prostori i do dolaska pojačanja iz Grčke stvori povoljne operativne uslove za dalja dejstva (skica br. 16).

Planom operacije⁸⁴⁷ predviđeno je da glavna grupacija: 21. SS divizija »Skenderbeg«, 14. puk 7. SS divizije »Princ Eugen« i borbena grupa »Stripel« (Strippel),³⁴⁸ sa prostorijske Gusinje — Plav — Cakor, obuhvatnim napadom zauzme Andrijevicu. Ostale snage imale su jednovremeno da nastupaju u ovom rasporedu: borbena grupa »Bendl« sa prostorijske Kacuber — Turjak u pravcu Berana; legija »Krempler« sa prostorijske Bioča — desna obala Lešnice u pravcu Bijelog Polja i Berana; dva bataljona puka »Brandenburg« i delovi 5. policijskog puka sa desne obale Lima u pravcu Brodareva i Prijepolja; delovi bugarske 24. divizije iz rejona Nove Varoši i četnički 4. jurišni korpus sa donjeg toka Uvea u pravcu Priboja. Po zauzimanju Andrijevice uputiti manji deo snaga prema Kolašinu, radi demonstracije, a snage sa severa, istoka i juga ka Beranama, radi likvidacije delova 2. korpusa NOVJ i zauzimanja Berana i tamo-

³⁴⁶ Sastava: dva bataljona pešadije iz albanskih lovačkih pukova.

³⁴⁷ Nemci su tu operaciju izveli pod šifrom »Draufgenger« (Draufgänger).

³⁴⁸ Ojačani bataljon 363. puka 181. divizije.

šnjeg aerodroma. Istovremeno, aktivnim dejstvom između Priboja i Bijelog Polja, onemogućiti dolazak pojačanja u rejon Berana.

Time su Nemci hteli da spreče prodor snaga Narodnooslobodilačke vojske iz Crne Gore na prostoriju između Lima i Ibra i osujete planove Vrhovnog štaba NOV i POJ o prenošenju težišta operacija u Srbiju.

Obavešten o teškom položaju divizija Narodnooslobodilačke vojske u Srbiji, kao i o neprijateljskim pripremama za napad prema Limu, Vrhovni komandant je 14. jula naredio Štabu 2. korpusa da ubrza upućivanje 5. i 17. divizije prema Goliji i Javoru. A kada se situacija u Srbiji još više pogoršala, on je 16. jula naredio da se 5. i 17. divizija odmah upute pogodnim pravcem kako bi pomogle srpskim divizijama da se oslobode neprijateljskog pritiska. Ali, dok su se ove dve divizije pripremale za pokret, legija »Krempler« i borbena grupa »Bendl« zatvorile su pravac prema Pešteru, i već 18. jula neprijatelj je otpočeo napad prema Andrijevići. Pokušaj Štaba 2. korpusa da s četiri bataljona 3. divizije zaustavi prodor neprijatelja, koji je glavnom svojih snaga napadao pravcem Murina — Andrijevića, nije uspeo, te su Nemci već 19. jula u zoru zauzeli Andrijeviću i tokom dana produžili prema Beranama.

Vrhovni štab, kome je već bila jasna namera neprijatelja da spreči prodor Operativne grupe divizija u Srbiju, još jednom je, 20. jula, upozorio Štab 2. korpusa da ne angažuje 2. proletersku, 5. i 17. diviziju u borbi i naredio mu da se odmah izvrši planirani pokret, s tim da 2. proleterska divizija produži u Toplicu. Međutim, ova divizija već je vodila borbu s neprijateljem koji je nadirao prema Beranama; ona se nije mogla izvući iz borbe bez gubitka veće prostorije. Zbog toga je Štab 2. korpusa odlučio da izvrši opšti protivnapad na neprijatelja, angažujući još i 5. i 17. diviziju. Posle izvršenih priprema i pregrupacije snaga, on je 23. jula izdao zapovest za protivnapad: 5. divizija i 6. brigada 17. divizije nadiru desnom obalom Lima prema komunikaciji Andrijevića — Peć da neprijatelju preseku odstupnicu preko Čakora; delovi 2. proleterske i 3. divizije vezuju i zadržavaju neprijatelja na levoj obali Lima do izbijanja delova 5. i 17. divizije kod Čakora, a tada okružuju neprijatelja na prostoriji Čakor — Murina — Plav.

U toku 24. jula jedinice 2. korpusa na levoj obali Lima prodrle su u istureni klin neprijatelja severno od Andrijevice, a delovi 17. divizije zauzeli su Turjak i prodrli istočno od Čakora. Za to vreme je 5. divizija izbila na greben Sjekirice i ovladala Čakorom i Devojačkim kršom, a 4. proleterska brigada 2. proleterske divizije probila se do Gornje Ržanice. Zbog toga, kao i zbog uspešnog dejstva jedinica 3. divizije na levoj

obali Lima, koje su u toku dana zauzele Zuljevo brdo i izbile na Jerinju glavu i Zeletin, Nemci su bili prisiljeni da odustanu od prodora prema Beranama i da se noću 24/25. jula povuku iz Andrijevice prema Murini. Sutradan, pred veče, 1. krajiška i 4. proleterska brigada izbile su do Murine, spojile se sa 4. krajiškom brigadom i, u toku noći, zajedno sa 5. brigadom 3. divizije, ušle u Plav. Okružavanje neprijatelja u širem rejonu Murine bilo je završeno.

Neuspeh glavne grupacije u rejonu Andrijevice i Berana negativno se odrazio na neprijateljske snage severno od Berana. I one su, posle uzaludnog pokušaja da postignu ma kakav uspeh u borbama protiv 1. proleterske i 37. divizije, morale preći u odbranu.

Zbog teške situacije u koju su zapale jedinice Narodno-oslobodilačke vojske u Srbiji, Vrhovni komandant je 25. jula naredio da se na Kopaonik odmah upute sve tri divizije Operativne grupe, a da front kod Andrijevice preuzmu crnogorske jedinice. Izvršujući ovo narednje, Stab 2. korpusa je 26. jula otpočeo grupisanje 2. proleterske, 5. i 17. divizije istočno od Berana. Kako jedinice 3. divizije nisu bile u stanju da likvidiraju okruženog neprijatelja u rejonu Murine, to je 14. puk 7. SS divizije uspeo 1. avgusta da se probije preko Čakora u Peč. Ali je 21. SS divizija bila potpuno razbijena.³⁴⁹

Nemci su uspeali da za nekoliko dana odlože prodor Operativne grupe divizija u Srbiju, što se negativno odrazilo na operativnu situaciju srpskih divizija u Toplici i Jablanici, ali ga nisu mogli sprečiti. Naprotiv, oni su u ovoj operaciji pretrpeli velike gubitke u ljudstvu i materijalu i doživeli neuspeh

Prodor Operativne grupe divizija u Srbiju

Iako borbena grupa »Bendl« i legija »Krempler«, posle poraza kod Andrijevice, nisu bile u stanju da spreče prodor

Operativne grupe divizija, Stab 2. korpusa je ipak preduzeo mere da ga obezbedi: 1. proleterskoj diviziji naredio je da dejstvom prema Stranjanima privuče neprijateljske snage iz Sjenice, a 37. diviziji — da pređe na desnu obalu Lima i dejstvujući ka Zlatiboru veže neprijateljske snage s tog područja.

Po izvršenom prikupljanju istočno od Berana, i posle svestranih priprema, prodor 2. proleterske, 5. i 17. divizije otpočeo je 28. jula, u tri kolone, onšt看 pravcem Suvi Do — Zunjevići — ogranci Rogozne — komunikacija Novi Pazar — Kosovska Mitrovica (na odseku Leskova Glava — Šanac) — Ibar. Otpor

³⁴⁹ Od preostalog ljudstva te divizije i novih 4000 nemačkih vojnika formirana je u oktobru borbena grupa »Skenderbeg«.

legije »Krempler« i borbene grupe »Bendl« u dolini Lešnice, kod sela Orahova i Lagatora, na Turjaku, Osmanovom brdu i Čuku brzo je savladan. Tridesetog jula dostignuta je planom predviđena prostorija u visini sela Dolovo — Rvenice — Leskova; napad jednog ojačanog bataljona puka »Brandenburg« iz Pešterskog polja brzo je odbijen od strane 2. krajiške brigade i pokret je nastavljen. Sutradan su sve tri divizije izbile u rejon sela Bube — Vojkoviće — Znuša, 2. avgusta na komunikaciju Kosovska Mitrovica — Novi Pazar, a 3. avgusta na ogranke Rogozne i u neposrednu blizinu Ibra, u sledećem rasporedu: 5. divizija na prostoriji Rudine — Kukavica, 2. proleterska divizija na prostoriji Vuča Lokva — Berberište, 17. divizija na prostoriji Krstac — Rikovo.

Da bi sprečio dalji prodor Operativne grupe divizija, neprijatelj je ubrzano radio na posedanju prilaza Ibru i na daljem utvrđivanju saobraćajnih objekata u njegovoj dolini, na odseku Kosovska Mitrovica — Raška. Na toj prostoriji nalazili su se dva bataljona 5. SS policijskog puka, 5. puk Ruskog zaštitnog korpusa, dva bataljona Srpskog dobrovoljačkog korpusa, jedan ojačani bataljon bugarske 24. divizije, jedan oklopni voz 5. puka za zaštitu železnica i muslimanska milicija. Osim toga, u dolinu Ibra pristizali su i dva bataljona 14. puka 7. SS divizije, koji su se 1. avgusta, iz okruženja kod Murine, probili u pravcu Čakora i Peći, a u rejon Kosovske Mitrovice stizali su iz Grčke delovi 99. puka 1. brdske divizije.

Prema raspoloživim podacima moglo se zaključiti da neprijatelj odbranom na istočnim ograncima Rogozne želi da stvori potrebno vreme za prikupljanje jačih snaga, da bi potom s juga, iz Kosovske Mitrovice, i sa severa, iz Raške i Novog Pazara, izvršio obuhvatni napad u cilju odbacivanja Operativne grupe divizija na zapad. Ali mu u toku 3. avgusta nije pošlo za rukom da upotrebom jačih izviđačkih delova zauzme povoljnije odbrambene položaje na istočnim ograncima Rogozne.

Želeći da preduhitri neprijatelja, Stab Operativne grupe divizija odlučio je da noću 3/4. avgusta izvrši forsiranje Ibra na odseku Ramna (13 km severozapadno od Kosovske Mitrovice) — Rudnica (9 km jugoistočno od Raške). Po odbacivanju delova 14. puka 7. SS divizije sa leve obale i po slamanju otpora neprijatelja u dolini, 5. divizija je u toku noći forsirala Ibar kod Slatine, Pridvorice i u rejonu Ramne, a 2. proleterska divizija kod Leposavića i Drena. Sedamnaesta divizija, zbog jakog otpora nadmoćnih neprijateljskih snaga, nije uspela da te noći pređe reku cela, već samo njena 2. brigada, kod Rudnice, dok su 6. i 15. brigada prešle iduće noći, kod Drena. Po prelazu, sve tri divizije su produžile nadiranje prema Kopa-

oniku. Već 5. avgusta je 17. divizija izbila na prostoriju Mio-kovići — Planica — Belo Brdo, 2. proleTERSka divizija kod Bla-ževa, a 5. divizija na prostoriju Lozna — Graničane — Jelakce.³⁵⁰

Sada se pred nemačku komandu u Srbiji postavilo pitanje: da li 1. brdsku diviziju i 14. puk 7. SS divizije upotrebiti protiv Operativne grupe divizija, ili ih uputiti ka Limu radi sprečavanja daljeg prodora snaga Narodnooslobodilačke vojske u Srbiju. Ona se odlučila na ovo drugo, a protiv Operativne grupe divizija upotrebila je četničku 4. grupu jurišnih korpusa, koja se tada nalazila u Zupi.

U težnji da što pre ovlada grebenom Kopaonika i spreči dalji prodor Operativne grupe divizija, četnička 4. grupa jurišnih korpusa je do 6. avgusta izbila na liniju Oglavlje — Gradac — Mramor. Međutim, zbog važnosti ovih položaja, jedinice Operativne grupe su se takođe žurile i već 6. avgusta u zoru izvršile napad na četnike i odbacile ih na liniju Ogledna — Vlačka ravan — Bregovi — Ledenica. Sedmog avgusta, zbog nastupanja četničkog 5. jurišnog korpusa od Aleksandrovcu preko s. Milentije i Mramora ka Milanovom vrhu, u bok Operativne grupe divizija, 5. divizija je prebačena na levo krilo borbenog poretka Operativne grupe radi obezbeđenja prodora 2. proleTERSke i 17. divizije preko Kopaonika.

Po zauzimanju Ogledne, 2. proleTERSka divizija nadirala je dolinom Vlačkovačke reke i do mraka 7. avgusta ovladala Brusom, a 17. divizija preko Ugara i Milentije prema Aleksandrovcu. Savladavši slab otpor neprijatelja na pravcu Brus — Blace, noću 8/9. avgusta 4. brigada 2. proleTERSke divizije ušla je u Razbojnu, gde je zadržana 4. proleTERSka brigada a 3. srpska brigada u s. Lepencu i s. Radovicima radi zaštite desnog krila i boka Operativne grupe od eventualne intervencije bugarskih jedinica iz Toplice, a 2. proleTERSku brigadu prema Kupcima i Štitarima radi osiguranja prema Kruševcu, dok je jedan njen bataljon upućen da sadejstvuje 17. diviziji u borbama za Aleksandrovac. Goneći razbijene četnike, 17. divizija je istog dana oslobodila Milentiju, a sutradan, 10. avgusta, i Aleksandrovac. Četnici su se u neredu povukli prema Trsteniku i Kruševcu.

Bugarska 27. divizija pojačala je svoje posade u Prokuplju, Kuršumliji, Blacu i Merćezu i isturila deo snaga na Požar da spreči spajanje Operativne grupe divizija sa 21. i 24. srpskom divizijom koje su se nalazile južno od komunikacije Kuršumlija — Prokuplje. Ove srpske divizije, izbijanjem Ope-

³⁵⁰ Komandant 14. nemačkog puka u svom izveštaju o borbama na Ibru priznao je da je njegov 2. bataljon skoro potpuno uništen i da »zaprečavanje nije uspelo« (Arhiv VII, k. 72, br. reg. 3/2).

rativne grupe divizija u Župu i u dolinu Rasine rasterećene neprijateljskog pritiska, bile su opet u mogućnosti da pređu u protivofanzivu. U vezi s tim, Glavni štab Srbije, da bi što više neprijateljskih snaga privukao na svoje područje i na taj način olakšao dejstva 2. proleterske, 5. i 17. divizije, naredio je 21. diviziji da s južne i istočne strane vrši pritisak na Kuršumliju i na komunikaciju Kuršumlija — Prokuplje, 24. diviziji — da dejstvuje ka Lebanu i na komunikacije Leskovac — Vranje i Leskovac — Lebane, 22. diviziji — da što aktivnije dejstvuje na komunikaciju Vranje — Kumanovo i na neprijateljske garnizone na toj teritoriji, a 25. diviziji — da se prebaci na prostoriju Svrljig — Piroć i da se u rejonu Sokobanje poveže sa 23. divizijom i s njom dejstvuje na tom području.

Pored ovih novostvorenih operativnih mogućnosti, prodor Operativne grupe divizija u Srbiju još više je pojačao veru naroda u pobjedu, ubrzao proces osipanja kvislinških formacija i izazvao masovniji priliv novih boraca u redove Narodnooslobodilačke vojske. Tako su stvorene mogućnosti za formiranje krupnijih jedinica, sposobnih za izvođenje zamašnijih operacija.

Borbe u istočnoj Bosni

Uporedo s akcijom u Srbiji (u Toplici i Jablanici) i u dolini Lima (kod Andrijevici i Berana), Nemci su sredinom jula preduzeli akciju i u istočnoj Bosni, jer su verovali da će snage NOVJ i s tog područja preduzeti napad radi prodora u Srbiju. Po naređenju komandanta 5. SS armijskog brdskog korpusa trebalo je najpre zauzeti aerodrom kod Šekovića a zatim jedinice Narodnooslobodilačke vojske potisnuti iz istočne Bosne na zapad.

Raspored neprijateljskih snaga određenih da učestvuju u ovoj akciji bio je sledeći: 7. SS divizija (bez 14. puka) na prostoriji Zvornik — Sokolac; 13. SS divizija u rejonu Tuzle; ustaška 12. stajaća i domobranska 8. posadna brigada na prostoriji Tuzla — Kladanj; četnički Majevički korpus na jugozapadnim ograncima Majevice i četnički Ozrenski korpus na levoj obali Spreče.

U to vreme, po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, u istočnoj Bosni su se prikupljali 12. korpus, 11. divizija i 6. proleterska divizija i pripremali za prodor u Srbiju. Pored njih tamo su se nalazile i jedinice 3. korpusa NOVJ. Njihov raspored sredinom jula bio je sledeći: 16. divizija u rejonu Ozrena, orijentisana prema reci Bosni radi prihvata 11. divizije koja se nalazila na levoj obali, severozapadno od Doboja; 36. divizija orijentisana je iz reiona Banovića, preko Drinjače, u rejon severoistočno od Šekovića; 38. divizija na prostoriji

Srebrenica — Bratunac; 27. divizija oko Vlasenice i Osmaka; a 6. proleterska divizija trebalo je da se preko istočne Bosne uputi u rejon Pljevalja, u sastav 1. korpusa.

Koncentričan napad neprijatelja od Tuzle, Zvornika i Kladnja u pravcu Šekovića otpočeo je 17. jula iznenada. Zbog jakog pritiska na Vis, severno od Šekovića, 36. divizija bila je prinuđena da napusti dotadanje položaje i da se povuče južnije, na liniju Paprača — Borogovo — Rakino Brdo. Da bi sprečio prodor neprijatelja ka Šekovićima i sa zapada, Štab 12. korpusa je uputio najpre 4. brigadu 16. divizije, koja je kod Raševa privremeno zaustavila prodor neprijatelja; zatim je uputio čitavu 16. diviziju. Ali, zbog prodora 7. SS divizije, 20. jula, prema Donjem Birču, 27. divizija napustila je Šekoviće i povukla svoje levo krilo ka Supaču.

Pokušaj štabova 3. i 12. korpusa da protivnadanima 27. i 16. divizije u toku 20, 22. i 23. jula povrate Šekoviće ostao je bez uspeha, pa je odlučeno da se 3. korpus prebaci na Javor i otuda dejstvuje prema Kladnju i Vlasenici, a 12. korpus na levu obalu Krivaje, s tim da deo snaga uputi ka reci Bosni radi prihvata 6. proleterske i 11. divizije. Do 27. jula se 16. divizija prebacila jugoistočno od Zavidovića, a zatim produžila u pravcu Šagovića i na odseku Begov Han — Nemila noću 28/29. jula prihvatila 6. proletersku diviziju. Za to vreme je 36. divizija zauzela Olovo a 38. divizija Kladanj.

Da bi održali dodir s jedinicama 3. i 12. korpusa i sprečili prelaz 11. divizije preko reke Bosne, Nemci su krajem jula izvršili pregrupaciju snaga. Do 2. avgusta su 7. SS i 13. SS divizija i ustaško-domobranske i četničke snage uspele da obuhvate 3. i 12. korpus na široj prostoriji Zvijezde i Konjuha.

Štab 12. korpusa, uvidevši da neće uspeti da pređe Drinu na njenom srednjem toku, predložio je Vrhovnom štabu NOV i POJ da se 6. proleterska, 16. i 36. divizija prebace u rejon Foče, gde bi 6. proleterska ušla u sastav svog korpusa, a 16. i 36. divizija, pošto se odmore i snabdiju oružjem, izvršile prodor u Srbiju.

Povlačenjem 3. i 12. korpusa iz rejona Šekovića ka Javoru, Konjuhu i Zvijezdi izgubljena je pogodna operacijska osnovica za prodor u Srbiju, a gubitkom aerodroma lišene su jedinice NOVJ u istočnoj Bosni urednog snabdevanja vazdušnim putem. Osim toga, zbog upornog nastojanja Nemaca da ih razbiju i što dalje na zapad odbace, jedinice 3. i 12. korpusa su u narednom periodu morale da vode stalne i teške borbe. Tako je i došlo do privremenog odlaganja prodora 12. korpusa u Srbiju.

Sniježničko-trusinska operacija

Iako nije neposredno obezbeđivala operacijsku osnovicu jedinica NOVJ određenih za prodor u Srbiju, istovremeno sa prva dva poduhvata neprijatelj je u istočnoj Hercegovini preduzeo i treći, izveden pod šifrom »Zonenstich« (»Sonnenstich«) sa ciljem da razbije 29. udarnu diviziju 2. korpusa, kako bi snage koje je ona vezivala mogao upotrebiti u predstojećoj Durmitorskoj operaciji.

U ovom poduhvatu, koji je počeo 13. jula 5. SS brdski armijski korpus neposredno je angažovao glavninu 369. legionarske divizije (6—7 pešadijskih bataljona, 4 baterije topova i 1 tenkovsku četvu), 3. bataljon 4. puka »Brandenburg«, 3. milicijski bataljon 9. domobranske posadne brigade, Trebinjski i Nevesinjski četnički korpus — u svemu oko 10.000 vojnika od čega oko 4.000 četnika, podržanih jednom lovačko-bombarderskom eskadrilom. Te jedinice su stupile u dejstvo sa kružne osnovice: Gacko — Nevesinje — Blagaj — s. Buna — s. Aladinići — Stolac — s. Dračevo — Trebinje — Bileća, oslanjajući se na posade ovih i okolnih garnizona i na aktivnost jedinica određenih za osiguranje komunikacija. Štab 369. divizije, kome je bilo povereno rukovođenje ovom operacijom, u prvoj etapi predvideo je potiskivanje 29. divizije na liniju Stolac — s. Berkovići — Studenac — Vjetreno, u drugoj — uništenje glavnine Južnohercegovačkog NOP odreda, u trećoj — udarom od Nevesinja, Bileće i Gacka, rasecanje divizije i uništenje zahvaćenih delova u rejonu Plana — s. Meka Gruda — Fatničko polje, a u četvrtoj — gonjenje ostataka 29. divizije prema Crnoj Gori do grebena planina Golije i Njogoša.

Pred početak operacije 29. divizija (10, 11, 12. i 13. brigada i južnohercegovački NOP odred) bila je orijentisana sa po jednom brigadom prema većim neprijateljevim garnizonima Bileći, Gacku, Nevesinju i Blagaju zatvarajući pravce koji iz ovih garnizona izvide na slobodnu teritoriju Hercegovine, dok je njen Južnohercegovački NOP odred (jačine brigade) bio razvučen od Trebinja do blizu Metkovića i Čapljine. Uz to, po zadatku Štaba 2. udarnog korpusa, divizija je zatvarala pravce koji iz Bileće i Gacka izvide na slobodnu teritoriju Crne Gore.

Iskoristivši greške neprijateljskog komandovanja u pogledu nejednovremenog angažovanja snaga i odlično poznavanje zemljišta, 12. i 13. hercegovačka udarna brigada, koje su se na planinama Sniježnici i Trusini našle na težištu odbrane divizije i po vlastitoj inicijativi obrazovale Operativnu grupu brigada, još u prvoj etapi operacije (13. do 18. jula) počesno su tukle neprijateljeve kolone od Nevesinja, Blagaja i s. Aladinića (razbivši pri tome tri nemačka bataljona i po jednu udarnu četvu i bateriju), prisilile neprijatelja da odstupi od plana ope-

racije i bogatim plenom znatno poboljšale snabdevenost u municiji i povećale vatrenu moć divizije.

U drugoj etapi (21 — 26. jula) odustajući od uništenja Južnohercegovačkog NOP odreda i angažujući sve raspoložive snage i neka nova pojačanja neprijatelj je diviziji nametnuo frontalne borbe na svim važnijim pravcima — od Nevesinja, Gacka i Bileće i uz obostrano visoke gubitke u danonoćnim napadima i protivnapadima uspeo do 26. jula u rejonu Fatničkog polja spojiti kolone koje su nastupale od Nevesinja i Bileće.

U takvoj situaciji 26/27. jula Štab divizije svojom rezervom (4. bataljon 10. brigade) i teritorijalnim bataljonom 1. vojnog područja Vojne oblasti 29. divizije preuzeo je odbranu na glavnom Nevesinjskom pravcu neprijateljevog napada a Operativnu grupu uputio u obilazni manevar na Trusinu i Sniježnicu za udar u pozadinu ove najjače neprijateljeve borbene grupe. Čim se ovaj ispoljio, Nevesinjska borbena grupa počela je povlačenje i tučena sa fronta i iz pozadine 28. i 29. jula pretrpela definitivni poraz što je izazvalo povlačenje i Bilećke borbene grupe. Uspeh ovog manevra obezbeđen je i dejstvima brigada na ostalim pravcima, kao i sadejstvom susedne Primorske operativne grupe: zauzimanjem Avtovca, Miholjača i napadom na delom ispražnjeni garnizon u Gacku 22—24. jula ojačana 11. hercegovačka brigada odvukla je deo neprijateljevih snaga sa glavnog pravca, a 10. brigada — slamanjem napada Bilećke borbene grupe (Bilećka četnička brigada ojačana delovima Ljubinske i Stolačke brigade); zauzimanjem Lastve i prodorom na Zupce, jugoistočno od Trebinja, delovi Primorske operativne grupe čvrsto su vezali za sebe Trebinjsku borbenu grupu u najkritičnijim trenucima operacije. Tako se 29. jula završio ovaj neprijateljev poduhvat potpunim slomom, pri čemu je 369. legionarska divizija pretrpela ozbiljan udarac. Prema našim podacima neprijatelj je imao 510 mrtvih i oko 800 ranjenih, 38 zarobljenih i više prebeglih a 29. divizija 37 mrtvih i 104 ranjena borca.³⁵¹

DRUGI POKUŠAJ NEMACA DA SPRECE PRODOR GLAVNINE NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE U SRBIJU

Posle neuspelog pokušaja da se razbiju snage NOVJ u Toplici i Jablanici i spreči prodor Operativne grupe divizija iz Crne Gore u Srbiju, vrhovni komandant Jugoistoka naredio je komandantu 2. oklopne armije da zaustavi dalji prodor Narodnooslobodilačke vojske u Srbiju, stavljajući mu na raspo-

³⁵¹ Vojnoistorijski glasnik, 2/1962 (str. 65).

laganje i 1. brdsku diviziju koja je tada pristizala iz Grčke u rejon Kosovske Mitrovice. Istovremeno je vojnopravnom komandantu Srbije naređeno da raspoloživim snagama parira dejstva Operativne grupe i srpskih divizija u dolini Južne Morave i osigura glavne komunikacije u Srbiji.

Uočavajući namere Nemaca, Vrhovni štab NOV i POJ pravovremeno je naredio snagama u Srbiji, Crnoj Gori i istočnoj Bosni da izbegavaju frontalne borbe i sačuvaju udarnu snagu. U tom smislu odobren je predlog 12. korpusa da pređe Drinu kod Foče i da zajedno sa 1. proleterskim korpusom dejstvuje u zapadnoj Srbiji. Operativnoj grupi divizija naređeno je da se u rejonu Kopaonika zadrži 10—14 dana radi popune ljudstvom, a potom produži nadiranje na sektor Suvobora i Rudnika.

Durmitorska operacija

U duhu naređenja komandanta Jugoslovske armije, komandant 2. oklopne armije pristupio je pripremama za izvođenje jedne obimnije operacije u istočnoj Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori. Po rasporedu neprijateljskih snaga i toku operacija moglo se zaključiti da je plan nemačke komande bio: iz šireg okruženja napasti i razbiti jedinice 3. i 12. korpusa u istočnoj Bosni, pa, potiskujući ih na jugozapad, sprečiti im prodor u Srbiju i spajanje sa snagama 2. korpusa u Crnoj Gori; zatim, s kružne osnovice Pljevlja — Prijepolje — desna obala Lima — Kaludra — Cakor — Podgorica (Titograd) — Nikšić — Trebinje — Bihać — Gacko — Foča, napasti snage Narodnooslobodilačke vojske na slobodnoj teritoriji Crne Gore, potisnuti ih na masiv Durmitora i tu ih uništiti³⁵² (skica br. 17).

U izvođenju ove operacije neprijatelj je angažovao 7. SS diviziju, 13. SS diviziju, 1. brdsku diviziju, 369. legionarsku diviziju, 363. puk 181. divizije, 2. puk »Brandenburg«, borbene grupe »Bendl« i »Štripel«, legiju »Krempler«, jednu pukovsku borbenu grupu bugarske 24. divizije, delove nemačkog 5. policijskog motorizovanog puka, 1. i 11. ustašku brigadu, domobransku 8. i 9. posadnu brigadu, četnički Romanijski, Ozrenski, Drinski, Hercegovački, Lovćenski, Zetski i 4. jurišni korpus. Za upotrebu ovako velikih snaga morao je komandant Jugoslovske armije tražiti odobrenje Vrhovne komande. On je očekivao da će ponovo obezbediti kontrolu nad Srbijom. Međutim, baš u toku izvođenja ove operacije, kao što će se videti, ostvaren je plan Vrhovnog komandanta NOV i POJ o prodoru 1. proleterskog i 12. korpusa u Srbiju.

³⁵² Tom operacijom (poznatom kao »durmitorska operacija«) rukovodio je komandant 5. SS armijskog brdskog korpusa a izvedena je pod šifrom »Ribecal« (Rübezahl).

Neprijatelj je 3. avgusta otpočeo ofanzivu operacijom u istočnoj Bosni. Toga dana su jedinice 7. i 13. SS divizije, 1. i 11. ustaške brigade, domobranske 8. posadne brigade i četničkog Romanijskog i Ozrenskog korpusa prešle u napad iz Vareša, Ribnice, Kladnja i Olova. Šesta proleterska divizija nalazila se tada na zapadnim padinama Zvijezde, 36. divizija na prostori Stojčići — Duboštica, 38. divizija na istočnim padinama Konjuha, 27. divizija na Javoru i 16. divizija na južnim padinama Konjuha. Neprijatelj je težio da ovlada dolinom Krivaje i tako razdvoji jedinice 3. i 12. korpusa. Najteže borbe vođene su kod Vareša i sela Vijake, usled čega se 36. divizija morala povući na greben Zvijezde.

U takvoj situaciji, 12. korpus je 4. avgusta otpočeo pokret ka Foči, preko komunikacije Sokolac — Han-Pijesak i preko Devetaka, a 3. korpus prema Srebrenici, preko Javora i komunikacije Han-Pijesak — Vlasenica. Prelaz preko pomenutih komunikacija izvršen je noću 6/7. avgusta. Sutradan je 11. divizija prešla reku Bosnu na odseku Kožuhe — Koprivna (jugozapadno od Modriče) i uputila se preko Konjuha u rejon Drapnica (jugoistočno od Olova), gde je uhvatila vezu sa 3. korpusom.

Da bi održao dodir, neprijatelj je sada bio prinuđen da deli svoje snage. Protiv jedinica 3. korpusa i 11. divizije u istočnoj Bosni ostavio je 13. SS diviziju, delove 11. ustaške i domobranske 8. posadne brigade, kao i delove četničkog Trebavskog, Ozrenskog, Romanijskog i Drinskog korpusa. Ostalim snagama pokušao je da spreči prodor 12. korpusa prema Foči.

Pošto je 8. avgusta razbio delove 13. SS divizije kod želzničke stanice Prače i kod Renovice (na komunikaciji Sarajevo — Ustiprača), 12. korpus je, preko Orahovice, nastavio pokret prema Foči. Šesnaesta i 36. divizija, posle teških borbi kod Borija, prešle su komunikaciju Kalinovik — Foča noću 10/11. avgusta i odmah produžile nadiranje ka Drini, na odsek Bastasi — Foča. Šesta proleterska divizija, zbog jakog otpora neprijatelja, nije uspela da se te noći prebaci preko komunikacije kod Ocrkavlja, pa se padinama Treskavice probila na zapad i 14. avgusta prešla komunikaciju kod Obija (jugozapadno od Kalinovika).

Upoznati s radio-šifrom 12. korpusa, Nemci su iz radiograma otkrili njegove planove i blagovremeno poseli levu obalu Drine na odseku Bastasi — Foča. Usled toga su 16. i 36. divizija nastavile pokret ka Mratinju, gde su se 15. avgusta prebacile na desnu obalu Pive i razmestile na grebenu Pivske planine. Šesta proleterska divizija, u pokretu preko Zelengore, vodila je teške borbe sa delovima 7. SS divizije kod Orlovca i Tjen-

tišta; nastavljajući pokret preko Maglića, ona je tek 17. avgusta uspela da se u Mratinju spoji sa ostalim jedinicama 12. korpusa.

U Hercegovini i jugozapadnoj Crnoj Gori neprijatelj je imao nameru da ovlada komunikacijom Danilovgrad — Nikšić — Vilusi — Bileća — Gacko, odbaci 29. diviziju i Primorsku operativnu grupu na istok i sever, a potom učestvuje u napadu na jedinice Narodnooslobodilačke vojske u rejonu Durmitora i Pivske planine.

Po novom planu, delovi 363. puka 181. divizije i oko 1.400 četnika, posle žestokog otpora 2. dalmatinske i 6. crnogorske brigade, zauzeli su 7. avgusta Viluse a 9-og Nikšić i produžili ka Podgorici. Međutim, noću 9/10. avgusta Primorska operativna grupa i delovi 2. i 6. brigade ponovo su zauzeli Viluse. Istovremeno su 10. i 11. brigada 29. divizije sprečile nemačku 369. diviziju da se u Gacku, Bileći i Trebinju grupiše radi prodora ka Nikšiću. Za sve vreme izvođenja operacije »Ribecal« nemačka 369. divizija i četnici nisu uspeali da odbace 29. diviziju i Primorsku operativnu grupu i da zajedno sa ostalim snagama učestvuju u daljim operacijama prema predviđenom planu.

Dok su vođene borbe u istočnoj Bosni i Hercegovini, neprijatelj je u dolini Lima prikupljao snage za predstojeća dejstva u Crnoj Gori i vršio intenzivno izviđanje iz vazduha. Narочito važni objekti izviđanja bili su aerodromi kod Negobude i Berana, zatim pravac Pljevlja — Savnik i dolina Lima. To su u stvari bile poslednje pripreme neprijatelja za napad na oslobođenu teritoriju Crne Gore.

Vrhovni štab NOV i POJ, nastojeći da zadrži strategijsku inicijativu u svojim rukama i ostvari pomeranje težišta operacija na istok, još ranije je izdao direktivu da se snage određene za prodor u Srbiju ne upuštaju u teške borbe. U tom cilju, 2. korpus je imao zadatak da što više neprijateljskih snaga veže za sebe dok 1. proleterski i 12. korpus ne izvrše prodor u Srbiju. Međutim, morale su se u prvo vreme angažovati i jedinice ovih korpusa, jer je trebalo zaštititi sve pravce ka aerodromu kod Negobude i sačuvati oko 600 ranjenika.

Nastupanje neprijatelja prema Savniku, centralnom rejonu slobodne teritorije, otpočelo je 12. avgusta, sa već pomenute kružne osnovice, u više pravaca. Zahvaljujući ogromnoj nadmoćnosti, neprijatelj je za prva tri dana borbe uspeo da potisne 1. proletersku i 3. diviziju iz doline Lima i prodre na oslobođenu teritoriju. Tako je 1. brdska divizija, uprkos žilavom otporu 5. i 9. brigade 3. divizije, 13. avgusta zauzela Andrijevicu i Berane, a 14. avgusta Mateševo i izbila pred Kolašin i Mojkovac. Istovremeno su dva bataljona 363. puka 181. divizije i oko 2.000 četnika vodili teške borbe za Vežešnik (severoistočno

od Podgorice) koji je branila 7. brigada 3. divizije. Jedinice 3. divizije povukle su se zatim na levu obalu Tare. Za to vreme su 14. puk 7. SS divizije, 2. puk »Brandenburg« i legija »Krempler«, napadajući prema Bijelom Polju i od Pljevalja i Prijepolja prema Šavniku, uspjeli da zauzmu Kamenu Goru i potisnu 1. i 13. proletersku brigadu 1. proleterske divizije na Crni vrh a 8. crnogorsku brigadu 37. divizije na levu obalu Lima.³⁵³

Stab 2. korpusa je naredio 37. diviziji da se noću 14/15. avgusta, iz rejonu Nove Varoši, prebaci preko Lima i, s osloncem na Pobijenik, djeluje na komunikaciju Pljevlja — Prijepolje, a 1. proleterskoj diviziji, po direktivi Vrhovnog štaba, naredio je da se prikupi južno od Pljevalja radi zatvaranja pravca Pljevlja — Durđevića Tara i lakšeg prodora ka Srbiji. Uz to, po direktivi Vrhovnog komandanta, on preduzima mere da se prihvati 12. korpus, popuni materijalom i omogućiti mu se kraći odmor do prodora u Srbiju. Jedan od veoma važnih zadataka Štaba 2. korpusa bio je i taj da sa aerodroma kod Nogo-bude evakuiše ranjenike 1. proleterskog i 12. korpusa.

Osma crnogorska i 5. sandžačka brigada 37. divizije, da bi obezbedile izvlačenje ostalih jedinica 1. proleterske divizije zapadno od Pljevalja, krenule su 15. avgusta preko sela Kovren i Bujaci prema istočnim padinama Ljubišnje.³⁵¹ Odbivši jake napade 2. puka »Brandenburg« i borbene grupe bugarske 24. divizije na Crnom vrhu, krenula je sutradan prema Ljubišnji i 1. proleterska divizija. Da bi to sprečio, 2. puk »Brandenburg« prebacio se istog dana s Kamene Gore u Pljevlja, a odatle, zajedno sa 14. pukom 7. SS divizije, krenuo u napad, zauzeo Podpeće i produžio prema Tari. Međutim, 1. proleterska divizija već je bila prešla komunikaciju kod Podpeća i nastupala prema Kakmužima i Hoćevini. Odbivši napad slabijih delova neprijatelja kod Kakmuža, ona je 17. avgusta prešla Ceotinu kod Donje Brvnice i sutradan izbila u rejon Sočice — Đakovići — Metaljka — Zaostro i stupila u vezu sa 37. divizijom.

Za to vreme su na sektoru 3. divizije vođene žestoke borbe. Petnaestog avgusta je 1. brdska divizija zauzela Kolašin i Mojkovac, spojila se s jedinicama 363. puka 181. divizije i četnicima i s njima produžila napad u pravcu Sinjajevine. Pod pritiskom neprijateljskih nadmoćnih snaga, 3. divizija se morala postepeno povlačiti usporavajući prodor neprijatelja prema komunikaciji Durđevića Tara — Savnik i ka aerodromu kod

³⁵³ Od sredine jula do 20. avgusta bila je 8. crnogorska brigada pod komandom 1. proleterske divizije.

³⁵⁴ U stvari, 5. brigada zvanično je formirana 21. avgusta od ljudstva koje je zajedno sa 8. brigadom stiglo iz bjelopoljskog sreza na Pobijenik.

Negobuđe. U vezi s tim, Štab 2. korpusa je naredio da se ranjenici iz Negobuđe prebace u Gornju Breznu (zapadno od Šavnika), gde se već užurbano radilo na izgradnji novog aerodroma. Prikupljanje ranjenika u Gornjoj Brezni završeno je 18. avgusta, a već su 20. avgusta 14. puk 7. SS divizije i 1. brdska divizija izbili u rejon Negobuđe i potisli delove 3. divizije prema selima Boanu i Bukovici. Da bi se obezbedila evakuacija ranjenika s novog aerodroma, naređeno je 3. diviziji da se odsudno brani na liniji Šavnik — Durmitor.

Za vreme ovih borbi 12. korpus se u rejonu Pivske planine pripremao za prodor u Srbiju. Sedamnaestog avgusta je njegov raspored bio sledeći: 16. divizija u rejonu Veliki Šturalac — Nedajno, 36. divizija u rejonu Gornji i Donji Unač — Barni Do, a 6. proleterska divizija na levoj obali Pive, u rejonu Miloševići — Brljevo.

Dvadesetog avgusta, iz rejona Negobuđe, snage 7. SS divizije (bez 14. puka) izvršile su napad na jedinice 12. korpusa baš u momentu kada se ovaj pripremao da uputi 6. proletersku diviziju preko Pive i donjeg toka Tare, za 1. proleterskom divizijom. U teškim borbama 12. korpus je održao svoje položaje. Jedna manja kolona neprijatelja uspela je da se probije levom obalom Tare ka Žabljaku i da se spoji sa delovima borbene grupe bugarske 24. divizije. Štab 12. korpusa je tada odlučio da 6. proleterska divizija sa zapadnih ogranaka Durmitora usporava nadiranje 7. SS divizije, a u pogodnom momentu se probije ka ušću Tare, prebaci se na njenu desnu obalu i produži prema Priboju, za 1. proleterskom divizijom. Pod njenom zaštitom, ostale jedinice 12. korpusa trebalo je da se izvuku iz dodira s neprijateljem radi preduzimanja novog marša preko istočne Hercegovine u Srbiju. U vezi s tim je 6. proleterska divizija 21. avgusta zauzela položaje Nikolin do — Vukov do — Plužine — Suvodo i uhvatila vezu sa 3. divizijom na grebenu Durmitora. Za to vreme je 12. korpus izvršio prelaz preko Pive kod Pivskog manastira i uputio se na jugozapadne padine Golije. Peta brigada 16. divizije, na traženje Štaba 2. korpusa, bila je zadržana na aerodromu kod Brezne da štiti evakuaciju ranjenika.

Dvadeset prvog avgusta je na frontu 3. divizije neprijatelj postigao delimičan uspeh. Jedan bataljon 98. puka 1. brdske divizije probio se iz Boana i ušao u Šavnik, a delovi 7. SS divizije iz pravca Durđevića Tare u Zabljak. Zbog toga, a i usled pritiska ostalih snaga nemačkog 98. puka, 5. brigada 3. divizije povukla se severozapadno od Šavnika i zaposela položaje Turija — Previš. Štab divizije naredio je da se 7. brigada povuče na položaj Gvozd — Mokro u cilju sprečavanja brzog prodora neprijatelja ka aerodromu u Gornjoj Brezni. Istog dana je oko

1.000 Nemaca i četnika iz Nikšića krenulo u pravcu Šavnika, ali ih je 6. crnogorska brigada, s položaja Tović — Dragovoljići, prinudila da se vrate.

Sutradan, 22. avgusta, potiskujući delove 9. brigade 3. divizije grebenom Durmitora, 13. puk 7. SS divizije i 99. puk 1. brdske divizije spojili su se u rejonu Dobri Do, a zatim produžili napad i uz teške gubitke zauzeli Balj i Lojanik, zbog čega je 9. brigada morala 23. avgusta da se prebaci na levu obalu Komarnice. Pošto je toga dana završena evakuacija ranjenika,³⁵⁵ Stab 3. divizije naredio je da se prebaci i 5. brigada. U međuvremenu je i 7. brigada zaposela položaje Gvozd — Mokro. Tako se 23. avgusta cela divizija našla na levoj obali Komarnice.

Oslobođene ranjenika, jedinice 6. proleterske i 3. divizije nisu više bile vezane za ovaj teren, pa je 6. proleterskoj diviziji naređeno da se izvuče iz borbe i krene za 1. proleterskom divizijom u Srbiju, a 3. diviziji — da se prebaci na prostoriju Javorak — Krnovo — Mokro radi predaha, da bi nastavila akcije ka Kolašinu i Beranama.

Dok se 6. proleterska divizija uspešno probijala desnom obalom Pive ka severu, 7. brigada 3. divizije i delovi 6. crnogorske brigade bili su prisiljeni da vode žestoke borbe sa delovima 1. brdske divizije koji su napadali iz Šavnika i s četnicima na Javorku i Kobiljoj glavi, severoistočno od Nikšića. Za to vreme, 5. i 9. brigada 3. divizije i jedna italijanska brigada divizije »Garibaldi«, obilazeći planinu Vojnik sa zapadne strane, prikupile su se u rejonu Ivanje — Radevo — Praga (jugozapadno od Šavnika).

U duhu naređenja da u pogodnom momentu pređe u protivnapad i prebaci se u rejon Vasojevića, 7. brigada 3. divizije razbila je 25. avgusta četnike na Čeranića gori i stigla u Biočki stan, dok su se 5. i 9. brigada prebacile na prostoriju Pribatov Do — Mala Piperska — Lukavica. Odavde je 3. divizija 26. avgusta nastavila nadiranje pravcem Gornja Morača — Crkvina i zauzela Kolašin 27-og i Berane 30. avgusta.

Početkom septembra, zbog približavanja delova Crvene armije istočnim granicama Srbije i izvlačenja bugarskih okupacionih snaga, kao i zbog prodora 1. proleterskog i 12. korpusa u Srbiju, neprijatelj je bio prinuđen da snage koje su učestvovala u izvođenju operacije »Ribecal« odmah uputi u Srbiju.

Kao što se vidi, i ova poslednja veća ofanzivna operacija Nemaca u Jugoslaviji nije dala očekivane rezultate. Njima je, istina, pošlo za rukom da prokrstare slobodnom teritorijom u

³⁵⁵ Evakuacija je izvršena pomoću 36 savezničkih transportnih aviona, uz zaštitu 50 lovaca. Ukupno je prebačeno 1.078 ljudi: 1.059 partizana, 16 savezničkih avijatičara i 3 člana vojne misije. (Podaci su uzeti iz knjige Royal Air Force 1939—1945, George Saunders, London, 1954).

istočnoj Bosni, Crnoj Gori i Hercegovini, da nanese ozbiljne gubitke našim jedinicama i nove patnje, stradanja i pustošenja tim krajevima, da primoraju 12. korpus na duge i teške marševe preko Hercegovine i Crne Gore i tako za izvesno vreme odlože njegov prodor u Srbiju. Međutim, oni nisu postigli odlučujući operativni uspeh — nisu uništili naše snage, niti sprečili ostvarenje plana Vrhovnog štaba o prenošenju težišta operacije u Srbiju. Zahvaljujući pravovremenoj direktivi Vrhovnog štaba, jedinice 1. proleterskog i 12. korpusa izbegle su teže borbe s neprijateljem i slabosti u njegovom rasporedu iskoristile za izvršenje svog osnovnog zadatka.

Prodor 1. proleterskog i 12. korpusa u Srbiju Prva proleterska divizija, posle uspešnog prodora zapadno od Pljevalja, izbila je 20. avgusta na Lim i noću 20/21. izvršila prelaz u rejonu Banje (južno od Priboja). Obezbeđenje od Pljevalja, Prijepolja, Priboja i Rudog vršila je 37. divizija. Iste noći je 7. proleterska divizija razbila četnike i oslobodila Priboj.

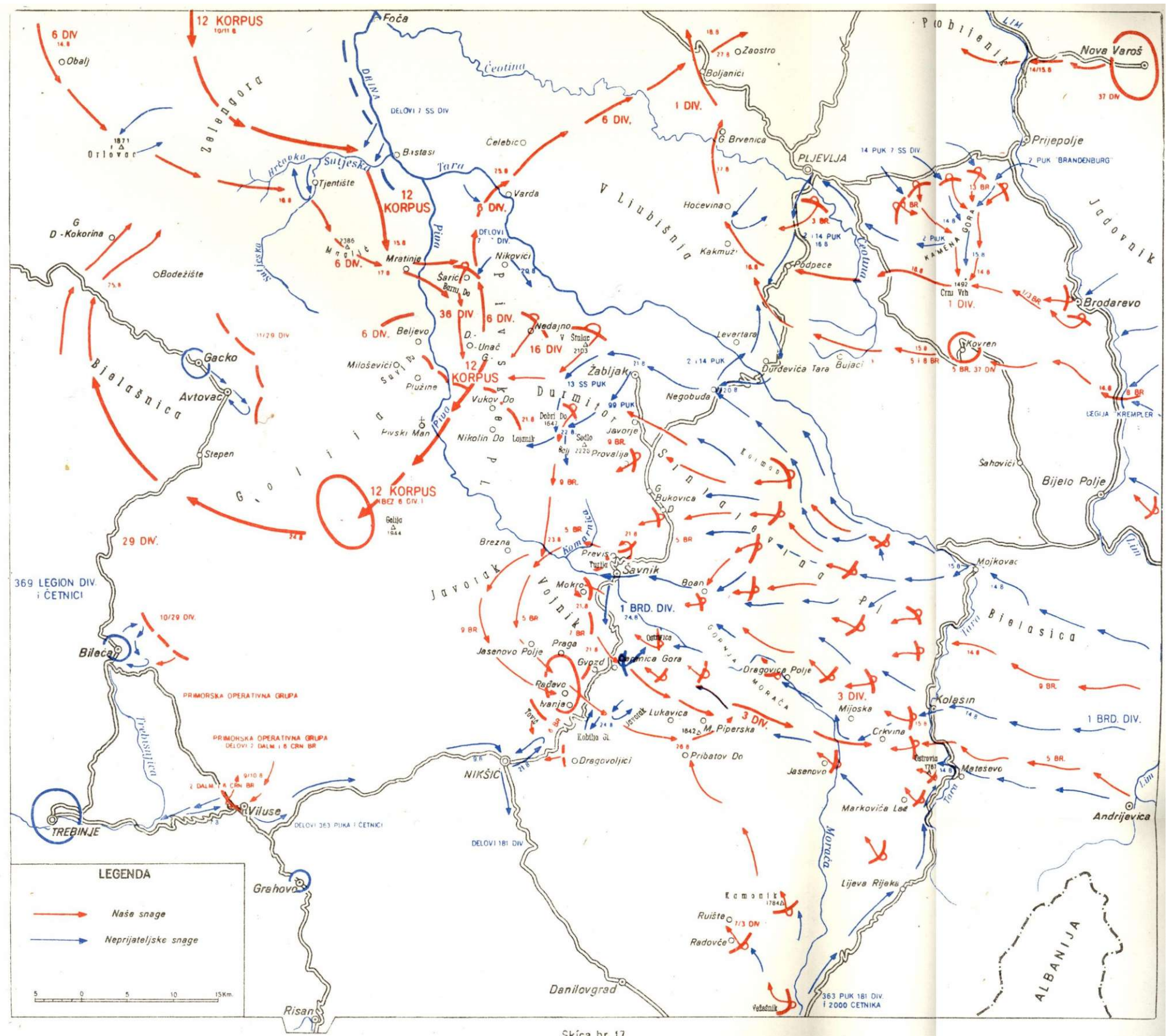
Iznenaden ovim prodorom, neprijatelj je iz rejona Negotin povukao 14. puk 7. SS divizije i 2. puk »Brandenburg« i uputio ih preko Pljevalja i Prijepolja u dolinu Lima, jedan bataljon bugarske 24. divizije je uputio iz Užica na Palisat, četnički Zlatiborski korpus poslao na greben Zlatibora, a delove Drinskog i 2. mileševskog korpusa prikupljao na Ravnom brdu, istočno od Rudog.

Predlog Štaba 1. proleterske divizije: da ova divizija i dve brigade 37. divizije onesposobe komunikaciju Višegrad — Užice i potom, s osloncem na Zlatibor i Goliju, dejstvuju u dolini Moravice i Zapadne Morave — Vrhovni štab je usvojio i naredio da se na tom sektoru stvori čvršća baza za dalja dejstva.³⁵⁶ U vezi s tim je 37. divizija prebačena na desnu obalu Lima, u rejon Nove Varoši i Priboja (skica br. 18).

Nastupajući iz rejona Radojinja — Rutoše — Brezna prema Zlatiboru, 1. proleterska divizija slomila je 23. avgusta otpor četničkog Zlatiborskog korpusa i ovladala Borovom Glavom i Tornikom; njena 1. i 3. proleterska brigada izbile su pred Palisat i na Murtenicu. U međuvremenu, 8. brigada 37. divizije upućena je ka Mokroj Gori. Tako je, zauzimanjem grebena Zlatibora, 1. proleterska divizija čvrsto stala na tie Srbije.

Iskoristivši puno angažovanje 7. SS divizije na severoistočnim padinama Durmitora, 6. proleterska divizija se noću

³⁵⁶ Za vreme borbi u toku durmitorske operacije, i sve do izbijanja na severne ogranke Zlatibora, 1. i 6. proleterskom divizijom rukovodio je Vrhovni štab NOV i POJ neposredno ili preko Štaba 2. korpusa odnosno Štaba 12. korpusa.

24/25. avgusta prebacila u rejon Barni Do i otpočela pokret za Srbiju. Posle manjih borbi kod Gornjeg i Donjeg Polja, ona je u toku 25. avgusta prešla Taru kod Varde i do 29. avgusta, u nastupnom maršu preko sela Čelebić, Boljanići, Zaostro, izbila na Lim prema Banji, uspešno prešla reku, sutradan izbila na Zlatibor i ušla u sastav 1. proleterskog korpusa.

U jeku žestokih borbi u rejonu Šavnika, 12. korpus je, po odobrenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, 24. avgusta otpočeo pokret za Srbiju i u toku dana se sa Golije prebacio na Bjelašnicu. Sutradan je prešao komunikaciju Gacko — Nevesinje i izbio na prostoriju Bodežište — Gornja i Donja Kokorina, gde se zadržao kraće vreme radi prijema materijala koji je Vrhovni štab upućivao vazdušnim putem. Produžujući pokret, on je 30. avgusta prešao komunikaciju Kalinovik — Foča kod Miljevine, a sledećeg dana izbio kod Jabuke. Drugog septembra je prešao železničku prugu Višegrad — Sarajevo i postavio se na prostoriju Draguljevići — Brezje — Budaci. Odavde je nastavio pokret sutradan, prešao komunikaciju Rogatica — Sokolac kod Kramer Sela i 4. septembra izbio na Drinu kod Starog Broda.

Delovi 13. puka 7. SS divizije, sa ustašama i četnicima, krenuli su odmah iz Rogatice i Višegrada prema Starom Brodu da bi sprečili prodor 12. korpusa u Srbiju. Ali je 3. brigada 36. divizije, koja je bila u korpusnoj zaštitnici, odlučnim otporom s položaja Mednik — Rujnik, odbila neprijatelja, i prelaz preko Drine je izvršen noću 5/6. septembra. Zatim su se sve jedinice 12. korpusa prikupile na zapadnim ograncima Tare i odmah otpočele pripreme za predstojeća dejstva u zapadnoj Srbiji.

Tako je propao i drugi pokušaj neprijatelja da spreči prodor snaga Narodnooslobodilačke vojske u Srbiju. Jedinice 1. proleterskog i 12. korpusa prešle su u Srbiju i time ostvarile prvi deo plana Vrhovnog štaba NOV i POJ. Ovakvi uspesi snaga Narodnooslobodilačke vojske rezultat su, pored ostalog, i velikih napora i izdržljivosti boraca i rukovodilaca, koji su, uprkos nedostatku municije, hrane i odeće, bili prisiljeni da vode uporne borbe s nadmoćnim neprijateljem.

Prodor jedinica 1. proleterskog i 12. korpusa bio je od ogromnog značaja za dalji razvoj narodnooslobodilačke borbe u Srbiji, u prvom redu u zapadnoj Srbiji i Šumadiji, gde su okupatorske i kvislinške snage činile posebne napore da se održe i po svaku cenu spreče upad jakih snaga NOVJ. Otada priliv novih boraca u 2. šumadijsku brigadu i postojeće partizanske odrede u zapadnoj Srbiji i Šumadiji³⁵⁷ naglo raste, a njihova dejstva postaju sve češća i uspešnija.

³⁵⁷ Šumadijski, Kosmajski, Posavski, Mačvanski, Valjevski, Čačanski i Užički.